

ГЕНЕЗА ДЕФІНІЦІЙ ПОНЯТТЯ ДОКОРУ У ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ РІЗНИХ ЕПОХ

У статті здійснено порівняльний аналіз розвитку змісту та варіювання дефініцій поняття “докір” в історичному розвитку за різними лексикографічними джерелами.

Ключові слова: докір, мовленнєвий акт, дефініція, політична лінгвістика, політичний дискурс, лінгвістичний підхід, прагмалінгвістика.

Постановка проблеми. Сучасні мовознавчі дослідження значною мірою змінили акценти аналізу. На перший план виходять проблеми комунікативного використання мовних одиниць, їх функціональні особливості. Це сформувало нові напрями та цілі галузі у мовознавстві: комунікативну й функціональну граматику, когнітивну лінгвістику, прагмалінгвістику, теорію дискурсу. Антропоцентричний характер лінгвістичних досліджень на перший план висуває людину як творця комунікативного акту, зосереджує увагу на можливостях спілкування, яке характерне не лише такими мовними діями, які сприяють позитивній атмосфері міжособистісних стосунків. Деякі з них, такі, як докір, звинувачення, погроза і подібні значною мірою виражають специфіку певної людської конфліктної поведінки. Вивчення конкретних ситуацій спілкування, зокрема і конфліктних, з урахуванням закономірностей реального функціонування в них мовних засобів, є необхідною ланкою у створенні теоретичної моделі природної бесіди.

Актуальність дослідження. Проблеми емотивної семантики займають важливе місце в сучасних лінгвістичних дослідженнях політичного дискурсу, їх вирішення має практичне значення для теорії дискурсу, прагмалінгвістики, міжособистісної комунікації. Метою політичного дискурсу є боротьба за владу, її розподіл і використання. Лінгвістичний підхід до політичного дискурсу має своїм предметом як політичну мову, яку використовують у маніпулятивних цілях, так і мову політики – термінологію і риторику політичної діяльності. Проте політичний дискурс не замкнений професійними рамками і доступний для розуміння практично кожному членові суспільства. Політичний дискурс складає значну частину нашого спілкування і має високий ступінь аргументації для відстоювання точки зору, виправдання чи спростування думки або отримання схвалення від аудиторії. Проте поняття *докір*, що є одним із базових понять емотивної лексики, досі не було предметом спеціального наукового дослідження в сучасному вітчизняному мовознавстві.

У зарубіжних та українських лінгвістичних дослідженнях останніх десятиліть, представлених працями Т.В. Булигіної, М.Я. Гловінської, Д.Б. Гудкова, Л.О. Гуслістої, О.В. Дерпак, О.С. Іссерс, В. Кінча, В.В. Красних, І.А. Стерніна, О.П. Черняк та інших наголошується, що конфліктний дискурс веде до дестабілізації стосунків учасників комунікації, породжує акти, цілі яких вступають у протиріччя з позитивною спрямованістю спілкування.

Мета статті – проаналізувати розвиток та варіювання дефініцій поняття *докір* за різними лексикографічними джерелами.

Основний матеріал дослідження. Лінгвополітологія, або політична лінгвістика - галузь лінгвістики, що виникла на перетині двох самостійних наук, - лінгвістики і політології - і тісно пов'язана з іншими сучасними лінгвістичними дисциплінами (особливо – з прагмалінгвістикою, комунікативною та когнітивною лінгвістикою). [14, 44].

А. П. Чудінов відзначає, що для сучасної політичної лінгвістики повною мірою характерні визначальні риси сучасного мовознавства : антропоцентризм (мовна особа стає точкою відліку при вивченні мовних явищ), експансіонізм (включення в область дослідження лінгвістики ряду суміжних проблем, тобто її розширення), функціоналізм (вивчення мови у дії, у функціонуванні) [24, 4].

Зв'язок між мовою і політикою проявляється передусім в тому, що жоден політичний режим не може існувати без комунікації. Мова потрібна політикам для того, щоб інформувати, давати вказівки, проводити законодавчі акти, переконувати і т. д. Специфіка політики, на відміну від ряду інших сфер людської діяльності, полягає в її переважно дискурсивному характері : багато політичних дій за своєю природою є мовними діями.

Як показує спеціальний огляд літератури, в лінгвістиці немає однозначного визначення терміну "дискурс" [13; 24; 25].

Услід за Ю. Н. Карауловим розуміємо дискурс як "складне комунікативне явище, що включає, окрім тексту, екстралінгвальні чинники (знання про світ, думки, установки, цілі адресата), необхідні для розуміння тексту" [1, 38].

Під *політичним дискурсом* услід за О. Й. Шейгал розуміємо "будь-які мовні утворення, суб'єкт, адресат або зміст яких відносяться до сфери політики" [25, 23]. У цій же роботі дано визначення основних понять політичної лінгвістики, представлено загальну характеристику політичної мови і політичного дискурсу, розглянуто питання категоризації світу політики в знаках політичного дискурсу та інтенціональні характеристики політичного дискурсу, проаналізовано ряд політичних жанрів. Автор приходить до висновку, що в політичному дискурсі розкривається "примат цінностей над фактами, переважання дії та оцінки над інформуванням, емоційного над раціональним" [25, 46].

В.З. Дем'янков особливо підкреслює такі властивості політичного дискурсу, як *оцінність*, *агресивність* і *ефективність* [8, 37].

Громадське призначення політичного дискурсу полягає у тому, щоб вселити адресатам – громадянам спільноти – необхідність "політично вірних" дій і/або оцінок. Інакше кажучи, мета політичного дискурсу – не описати (тобто, не референція), а переконати, пробудивши в адресатові наміри, дати підставу для переконання та спонукання до дії. Тому ефективність політичного дискурсу можна визначити відносно цієї мети.

Політичний дискурс по суті є вираженням усього комплексу взаємин між людиною та суспільством, і, таким чином, це явище по суті своїй функціонально спрямоване на формування у реципієнтів деякого фрагменту світосприйняття або картини світу. Використовуючи політичний дискурс як пробний камінь, можна зрозуміти, як в різних мовних колективах моделюються культурні цінності, як пропагується соціальний порядок, які елементи мовної картини світу залишаються за межами свідомих мовних стратегій мовців, як формується концептуальна картина світу, властива кожному мовному колективу [25, 26].

Аналіз сутнісної інформації політичного дискурсу є комунікативно-номінативним: хто спілкується і як спілкується. Політичний дискурс представлений в особах. Особа зливається з текстом, але одночасно сама є текстом. Це "нашарування" або зміщення змісту породжує новий зміст. У результаті автор приходить до того, що один і той самий текст, виголошуваний різними особами, "розпадається" на різні тексти : вони інакше декодуються аудиторією, інакше структуруються, класифікуються, ранжируються. Вони дають іншу картину соціальної взаємодії [23, 51].

Мовленнєвий акт докору є надзвичайно важливим елементом організації політичного дискурсу. Для чіткого розуміння цього поняття простежимо розвиток його лексикографічного тлумачення у словниках на різних хронологічних етапах.

Звернення до аналізу словникових дефініцій у лексикографічних джерелах різних епох допоможе виділити релевантні компоненти мовленнєвого акту докору. За етимологічним словником Макса Фасмера слово *докір* є похідним від старослов'янського слова *кор*, яке уживалося у значенні "*оскорбление, брань*". Одним із варіантів цього слова виступали слова *укор*, *покор*, що позначали "*упрёк, порицание, позор*", наприклад: "*на перекор*" [23, 320-321]. У етимологічному словнику української мови зустрічаємо старослов'янські слова *оукорь*, *корити*, що позначали іменник "*образа*" та дієслова "*ображати, ганити*"; церковнослов'янське *корь* зі значенням "*образи, зневаги*"; болгарське *кор*, що називало дію "*кориться, по-корить*". В українській мові слово *корити* зберегло значення "*укорять, порицать*". Спостерігаємо незначне змінення семантичного поля слова *кор* у болгарській мові – *коря*, тобто "*докоряти, сварити, осуджувати*", у сербохорватській *кòрити, кòрим* – "*укорять*", словенській *koríti* – "*корити*", чеській *kořiti* – "*смирять, преклонять голову перед кем-либо*". Славацьке *korit* та польське *korzyć* позначають "*принижувати, корити*". У латинському слові *carināre* та українському *корити* зберігається спільне семантичне значення, але воно набуває іншого забарвлення "*поносить, висмеивать*". Давньо-ірландське *caire* – "*упрёк*" [9, 20].

Тлумачно-енциклопедичний популярний словник російської мови констатує, що слово *упрёк* є власно руським, утвореним від "*упрекать*", що є похідним від незбереженого *прѣкати* (від давньоруського *прѣка* – "*укор*"). Саме слово *докір* пояснює дію висловлення кому-небудь чи звернення до кого-небудь *несхвалення, незадоволення, обвинувачення*. Наприклад, "*Несправедливый упрек. Упрек в равнодушии. – Вы прежде были со мной откровенны, – с легким упреком произнесла Елена. – Помните? (Тургенев)*". [5, 688].

Словник живої народної, писемної й актової мови руських южан тлумачить сучасне слово *докір*, як похідне від старослов'янського *кор* [16, 69].

У малорусько-німецькому словнику подають спільнокореневі слова *докір*, *докірливий*, *докірно*; *докора*, *докоряти*, *докоритель*; *укір*, *укоряти*, *укоризна*, *на укорищі*, *укорливий*. *Укоризна* має значення ображення, приниження, тобто негативне забарвлення [10, 194]. Цікавими є поняття, що характеризують носіїв дії, людей, які докоряють: “*докірник*, *докоритель*” [10, 195].

В етимологічному словнику української мови слово *перекори* пояснюють як “*взаємні докори*, *суперечки*”. Праслов'янське слово *koriti* – “*корити*; *ганити*; *сварити*; *принижувати*; *карати*, *мучити*”, очевидно, похідне від *korъ* – “*образа*”. Чергуванням голосних воно пов'язується з праслов'янськими словами *karati* – “*карати*, *мучити*; *корити*; *дорікати*; *сварити*”, *kaга* – “*лайка*, *ганьблення*, *осуд*; *покарання*, *осуд*” [9, 20].

Як бачимо семантичний аналіз слова *докір* вимагав дослідження семантики російського слова *упрёк*. В енциклопедичному словнику-довіднику культури російського мовлення Т.І. Стексова дає визначення *докору*, як мовленнєвого жанру, який обслуговує ситуації мовного несхвалення. Сутність жанру полягає в тому, що адресант або той, що говорить (особа або соціум) вважає, що адресат або той, що слухає (особа) усвідомлено порушив “*угоду*”, існуючу між ними, про дотримання яких-небудь норм, або усвідомлено не врахував у своїй поведінці наявні у нього уявлення про зразки поведінки, існуючі в соціумі, і тому зазнає до адресата негативно-емоційне, оцінне відношення. У визначенні суті цього жанру особливо важливий елемент свідомості в порушенні угоди : “*Ти ж знав, що завтра прийдуть батьки, а нічого не приготував до їх зустрічі!*” [20, 728-729]. У російсько-українському словнику *упрёк* перекладають, як “*докір*, *закид*”; у множині “*докори*, *дорікання*, *закиди*, *попрікання*, *картання*”. Наприклад, “*кинути (зробити) докір кому-небудь, зробити закид кому-небудь, сказати не в докір; закидати кому що*”. Дієслова *упрекать*, *упрекнуть* мають такий переклад: *докоряти*, *докорити*, *дорікати*, *доректи*, *дорікнути*, *робити докір*, *зробити докір*, *попрікати*, *попрікнути*, *закидати*, *закинути*; *урікати*, *уректи*, *урікнути*, *дотинати*, *дотнути*, *дотяти*; *картати*, *скартати*. [18, 556].

У цьому ж тематичному полі функціонує слово *пеня*, в якого кілька значень, одне з яких *укор*, тобто докір, дорікання. Наприклад, “*пеняй на себя*” – *ремствуй (нарікай, жалкуй, пожалкуй) [сам] на себе*, а також *нарікати (на кого-що за що)*, *дорікати (кому-чому за що)* [18, т.3, 379-380].

Історичний словник містить лише два спільнокореневих слова, які датуються прикладами з джерел XVIII століття. *Дорѣканье* – докоряння, докір. Наприклад, “*Турбация стала за дорѣканя и одолженя*”. *Дорѣкати* – докоряти, закидати. Наприклад, “*Дорѣкали ему, яко християновъ изимая отъ християнского панства въ работу невѣрнымъ отдати хочет*” [12, т.2, 795].

Великий тлумачний словник сучасної української мови пояснює поняття *докір*, *докору*, як висловлене кому-небудь або передане в інший спосіб звинувачення в чомусь, незадоволення чимось і т. ін. [4, 313].

Наведені відомості є результатом діахронічного розгляду семантики поняття *докір*. З точки зору синхронічного підходу слід зауважити, що на сучасному етапі розвитку української літературної мови слово *докір* розширює своє семантичне поле. У словнику синонімів української мови знаходимо такі слова *закид*, *дорікання*. Наприклад: “*Мати довго мовчала, бо любила сина, але неправдиві докори його.. вразили її*” (І. Нечуй-Левицький); “*Вільно й захопливо відповідала вже [доповідачка] на дошкульний закид опонента*” (І. Ле). У розмовній лексиці *попрікання*; *перекори*, у значенні *взаємні докори*. “*Рятуйте, бо не маю змоги до кінця прослухати ні попрікання, ні дорікання*” (О. Ковінька); “– *Підуть докори та перекори: ланець, голодрабець!..*” (Панас Мирний). Також у випадках іронізації використовується синонім – *припарка*. “*Даремно, сестро, з докорів починаєш.. Сьогодні.. обійдемося без припарки*” (М. Стельмах). *Нагана*, *дотинок*, *докора* – діалектизми. “*Куратор доручив окружному інспекторові зробити вчителеві гостру нагану*” (А. Кримський); “*В товаристві ніколи не переминув.. [Леон] показати Германові свою духовну вищість. Герман знов мало робив собі з дотинків Леона*” (І. Франко); “– *Казав я тобі, – не бери піджака, не бери піджака, – з докорою сказав Семен*” (О. Довженко). *Картання* – гострий докір або з лайкою. “*Не тільки нагороди за все те я не жду, а ледве-ледве від власного картання захищаюся*” (Леся Українка).

Проведений аналіз словникових дефініцій різних тлумачних лексикографічних джерел дав можливість зробити висновок, що спільним семантичним компонентом дієслова *дорікати* є “*несхвалення*”. А *докір* – це висловлене комусь або передане в інший спосіб звинувачення, невдоволення, потенційно небезпечна дія для того, хто дорікає. Ця семантика зумовлена тим, що мовець обирає стратегію безпосереднього виразу закиду, уникаючи тим самим відповідальності за

нанесення шкоди своїй репутації. Таким чином, відповідальність за правильну інтерпретацію ілюктивної сили лежить на тому, кому дорікають, тобто на адресатові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А. Н. Русская политическая метафора : материалы к словарю / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов. – М., 1991. – С. 38.
2. Белей Л. Словник старослов'янсько-український / Л. Белей, О. Белей. – Львів : Свічадо, 2001. – 318 с.
3. Библик С. П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Библик, Г. М. Сюга; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків: Фоліо, 2006. – 623 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С. 313.
5. Гуськова, А. П. Популярный словарь русского языка: Толково-энциклопедический / А. П. Гуськова; Б. В. Сотин. – М.: Рус. яз.: Медиа, 2006. – 870 с.
6. Давыдова Т.А. Речевой акт упрека в английском языке : автореф. дис. канд. филол. наук. / Т. А. Давыдова. – Иркутск, 2003. – 16 с.
7. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. / В. И. Даль. – Москва: «Эксмо», 2006. – 736 с.
8. Демьянков В.З. Политический дискурс к предмету политологической филологии / В. З. Демьянков. // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. – М., 2002. – № 3. – С.32-43.
9. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983.– Т. 3: Кора – М / Укл.: Р. В. Болдирев та ін. – 1989. – 552 с.
10. Желеховський С. Малорусько-німецький словар : в 2 т. / С.Желеховський, С. Недільський. – Львів, 1886. – С. 194-195.
11. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. / А. О. Івченко – Харків: "Фоліо", 2006. – 540 с.
12. Историчний словник українського языка / Укл.: Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко. – Київ – Харків: Державне видавництво України, 1932. – Т.2 – 947 с.
13. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М.: Филологический факультет МГУ, 1996. – 245 с.
14. Маслова В. А. Политический дискурс: языковые игры или игры в слова? / В. А. Маслова // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, 2008. – Вып. 1(24). – С. 43-48.
15. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М., 1989. – 846 с.
16. Пискунов Ф. Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан. / Ф. Пискунов. – Изд. 2-е. К., 1882. – С. 69.
17. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови / Л. М. Полюга. – К. : Довіра, 2006. – 477 с.
18. Русско-украинский словарь / Ред. С.И. Головащук. Т. 3. – К.: АН УССР, Институт языкознания им. А.А. Потебни, 1968. – 700 с.
19. Словарь русского литературного словоупотребления. – К.: "Наукова думка", 1987. – 304 с.
20. Стеклова Т. И. Упрек / Т. И. Стеклова // Культура русской речи : Энциклопедический словарь-справочник / [под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 728–729.
21. Толковый словарь русского языка: В 4 т. [Электронный ресурс] / Под ред. Д. Н. Ушакова. — М.: Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов. – 1935-1940. – Режим доступа к словарю: <http://slovari.yandex.ru/ресурс/> Толковый словарь Ушакова / Ресурс /
22. Ухванова-Шмыгова И.Ф. Каузальный анализ политического текста / И.Ф. Ухванова-Шмыгова // Методология исследования политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов: сб. науч. трудов / Белгосуниверситет; под общ. ред. И.Ф. Ухвановой-Шмыговой. – Минск, 1998. – Вып. 1. – С. 45-52.
23. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка в 4-х томах. / М.Фасмер. – М.: "Астрель", 2003. Т. 2 – С. 320-321.
24. Чудинов А. П. Политическая лингвистика / Общие проблемы, метафора. Учеб. пособие./ А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2003. - 194 с.
25. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса; диссертация доктора филологических наук: 10.02.01 / Е.И. Шейгал. – Волгоград, 2000. – 175 с.

В статье осуществлен сравнительный анализ развития содержания и варьирования дефиниции понятия "упрек" в историческом развитии в разных лексикографических источниках.

Ключевые слова: упрек, речевой акт, дефиниция, политическая лингвистика, политический дискурс, лингвистический подход, прагмалингвистика.

In the article the comparative analysis of development of maintenance and varying of definition of concept "reproach" is carried out in historical development in different lexicographic sources.

Keywords: reproach, vocal act, definition, political linguistics, political discourse, linguistic approach, pragmalinguistics.